

Д. О. Ковнір,
аспірант, Київський національний економічний університет
ім. Вадима Гетьмана, м. Київ

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

D. Kovnir,
Postgraduate Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

THE ECONOMIC PROBLEMS OF STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

У статті розглянуто основні проблеми функціонування державних вищих навчальних закладів. Проблеми полягають у тому, що державні вищі навчальні заклади на сьогодні функціонують не за ринковими принципами. Перехід на ринкові принципи функціонування вимагає зміни механізмів функціонування державних вищих навчальних закладів, які абсолютно не пристосовані, і саме це може призвести до економічного колапсу деяких закладів вищої освіти. Тому існує нагальна необхідність у зміні реформування механізмів фінансування вищих навчальних закладів. Здійснено класифікацію фінансових ресурсів. Саме тому у статті сформовано групи показників, що характеризують господарську діяльність вищих навчальних закладів. Проаналізовано можливості і загрози у господарській діяльності державних вищих навчальних закладів, що генеруються чинниками зовнішнього середовища.

The article deals with the basic problems of public higher educational establishments. The problem is that public higher educational institutions operate not on market principles nowadays. Transition to market principles of work requires change of functional mechanisms of public higher educational institutions that are not adapted to these changes, and this can lead to economic collapse of certain establishments. Therefore there is an urgent need for reform to change their funding mechanisms. Author of the article made classification of financial resources. Groups of indicators of the economic activities of higher educational establishments were formed. Opportunities and threats in their economic activities generated by environmental factors were analyzed.

Ключові слова: державні ВНЗ, економічні проблеми, фінансування, бюджетні кошти, загрози.
Key words: government institutions, economic problems, funding, budget, threats.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах складної економічної ситуації, що склалася на сьогодні, одним з основних напрямів державної освітньої політики, який, крім того, визначено стратегічною програмою розвитку освіти, є удосконалення економічних механізмів функціонування вітчизняної вищої освіти. Розв'язання даної проблеми можливе за рахунок впровадження сучасних моделей фінансування, пошуку нових джерел матеріальних та інтелектуальних ресурсів. При цьому виникає одразу дві проблеми: по-перше, за рахунок яких джерел необхідно здійснювати фінансування освіти; по-друге, як ефективно використовувати залучені ресурси для отримання позитивних результатів та забезпечити високу якість та доступність

освіти для всіх бажаючих. Тому у сучасних умовах особливої актуальності набувають питання пошуку шляхів удосконалення існуючого механізму фінансового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів (ВНЗ).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам функціонування ВНЗ України присвячено чимало наукових праць. Так, серед українських науковців, що розглядають теоретичні та практичні аспекти фінансовою забезпечення освіти варто виділити такі, як: В. Андрущенко, В. Базилевича, Т. Боголіб, С. Буковинського, О. Василюк, В. Гей-

Таблиця 1. Класифікація фінансових ресурсів вищих навчальних закладів

Класифікаційна ознака	Види фінансових ресурсів
За місцем створення	залучені у державі та за кордоном
За джерелами формування	бюджетні, позабюджетні
За формою власності	державні, приватні, колективні
За методами акумулювання	створені фіскальними методами та сформовані добровільно на благодійних засадах
За рівнем управління	централізовані й децентралізовані
За напрямками використання	спрямовані на поповнення необоротних та оборотних активів, на споживання, на нагромадження
За регулярністю надходження	постійного та одноразового надходження

ця, В. Глушенка, А. Даниленка, В. Кудряшова, В. Куценко, Е. Лібанової, І. Лютого, Н. Новікова, Т. Оболенської, К. Павлюк, Д. Полозенка, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та ін. Дослідженням різних аспектів стану та розвитку вищої школи у своїх працях приділяли увагу такі вітчизняні фахівці, як Я. Болюбаш, Ю. Вітренко, О. Грішнова, Т. Кондрашова, В. Кремень, М. Матвіїв, С. Ніколаєнко, О. Салига, О. Яришко та ін.

Також слід відзначити, що практичні кроки з реалізації реформ у вищій освіті України зроблені і на урядовому рівні шляхом прийняття нового Закону України "Про вищу освіту".

Разом з цим серед невирішених проблем залишається низький рівень готовності державних ВНЗ до ринкового господарювання.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою досліджень, результати яких викладено у даній статті, є виявлення економічних проблем державних вищих навчальних закладів України у разі необхідності їх повного господарювання на принципах ринкової економіки без державного фінансування.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державою законодавчо визначено основні джерела фінансування закладів вищої освіти державної форми власності — кошти державного бюджету, кошти галузей економіки, державних підприємств і додаткові надходження. Бюджетний кодекс України дозволяє державним вищим навчальним закладам поєднувати бюджетне фінансування із власними надходженнями, які утворюються внаслідок надходження плати за послуги, що надаються ВНЗ згідно із законодавством. Тобто фактично державним вищим навчальним закладам надано право реалізувати свої освітні послуги. Але при цьому слід врахувати вимоги статті 72 Закону України "Про вищу освіту", де визначено, що у вищих навчальних закладах державної і комунальної форм власності кількість студентів, прийнятих на перший курс на навчання за державним замовленням, повинна становити не менше ніж 51 відсоток від загальної кількості випускників загальноосвітніх навчальних закладів" [1].

Вища освіта в Україні фінансується з урахуванням суспільних та індивідуальних потреб. Суспільні потреби забезпечуються через державне замовлення, шляхом виділення відповідних державних асигнувань. Фінансування державних закладів освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей національного господарства, держпідприємств, організацій, а також додаткових джерел. Індивідуальні потреби забезпечуються за рахунок платного навчання з використанням різноманітних джерел.

У рамках цього, варто більш детально розглянути, що є фінансовими ресурсами ВНЗ. Фінансові ресурси і майно, закріплені за вищими навчальними

зкладами державної форми власності, належать їм на праві оперативного управління. Вищі навчальні заклади, які фінансують із державного бюджету, можуть у випадках, передбачених законодавством, здійснювати господарську діяльність, мають право самостійно розпоряджатися доходами від такої діяльності й майном, придбаним за рахунок цих доходів.

Отже, під поняттям фінансові ресурси можна вважати всі грошові активи у фондовій і нефондовій формах, що формуються у процесі розподілу та перерозподілу валового національного продукту за рік, перебувають у розпорядженні суб'єктів фінансових відносин на правах власності або повного господарчого відання та використовуються для задоволення суспільних потреб і розширеного відтворення.

Враховуючи те, що вищі навчальні заклади є суб'єктами господарювання та зважаючи на особливості їх діяльності, можна конкретизувати дане визначення: фінансові ресурси вищого навчального закладу — це всі грошові активи у фондовій та нефондовій формах, що формуються за рахунок бюджетних коштів та коштів, отриманих як плата за освітні та інші послуги, які надають для задоволення освітніх потреб особи, суспільства і держави, перебувають у їхньому розпорядженні на правах оперативного управління та використовуються для фінансування підготовки кадрів відповідно до державних стандартів освіти, зміцнення та розширення матеріально-технічної бази.

Фінансові ресурси вищих навчальних закладів можна класифікувати за такими ознаками: місцем створення; джерелами формування; формою власності; методами акумулювання; рівнем управління; напрямками використання; регулярністю надходження (табл. 1).

Об'єктивна тенденція розвитку вищої освіти полягає у постійному зростанні потреби у фінансових ресурсах. Слід зазначити, що основними джерелами формування фінансових ресурсів ВНЗ державної форми власності на сьогодні є:

- бюджетні (бюджетні асигнування; бюджетні кредити; надходження з державних цільових фондів);

- позабюджетні (плата за навчання; плата за виконання договірних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт; гранти та дарунки; надходження на виконання окремих доручень).

Також варто зазначити, що до ключових чинників, які впливають на обсяги фінансових ресурсів ВНЗ, належать:

- матеріально-технічна база ВНЗ;
- обсяг державного замовлення на підготовку фахівців;

- плата за освітні та інші послуги, які надає ВНЗ.

Важливим інструментом формування фінансових ресурсів ВНЗ є плата (ціна) за освітні послуги, на формування якої мають вплив попит, пропозиція і

Таблиця 2. Джерела фінансування закладів вищої освіти

Державне фінансування вищої освіти	Недержавне фінансування вищої освіти
<ul style="list-style-type: none"> - прямого фінансування (з одного або декількох рівнів державного управління) на основі кошторисів або нормативів; - додаткових асигнувань за окремими категоріальними програмами, заходами тощо (наприклад програма підтримки кращих студентів); - дотацій або субвенцій для вирівнювання диспропорцій між регіонами; - фінансування специфічних програм (кредитування навчання, ваучерна освіта, харчування малозабезпечених дітей); - виділення матеріальних ресурсів, надання пільг; - за формулою, яка враховує певні кількісні та якісні показники діяльності навчального закладу; - за конкурсом; - «блокові» гранти; - на рівні минулого року 	<ul style="list-style-type: none"> - кошти одержані на навчання, підготовку підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів; - плата за надання додаткових освітніх послуг; - кошти одержані за науково-дослідні роботи та інші роботи, виконані закладом освіти на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян; - доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, дільниць і господарств від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; - дотації з місцевих бюджетів; - кредити і позички банків, дивіденди від ЦП та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних позабюджетних коштів; - добровільні грошові внески, матеріальні цінності одержані від підприємств, установ, організацій, громадян

Джерело: [2].

конкуренція на ринку освітніх послуг. Основні форми фінансування освіти в межах державних та недержавних джерел наведено у таблиці 2.

В Україні до цього часу переважає державне фінансування освіти. Але, видатки Зведеного бюджету України на сферу освіти протягом останніх 5 років мали зміну тенденцію. У 2012 році порівняно з 2011 роком видатки зросли на 15,3 млрд грн. і становили 101,56 млрд грн., у 2013 році також відбулося зростання на 3,98 млрд грн. до 105,54 млрд грн. Проте у 2014 році спостерігалось різке скорочення видатків на освіту аж на 33,77 млрд грн., а в 2015 році — він знизився на 0,490 млн грн. у порівнянні з 2013 роком і склав 104,85 млрд грн. (рис. 1).

Проте державні вищі навчальні заклади гостро відчують нестачу фінансових ресурсів. Це пов'язано насамперед з тим, що держава практично не фінансує поточні та капітальні ремонти у вищому навчальному закладі, придбання предметів і матеріалів, оплату послуг, придбання обладнання і предметів довгострокового користування. Тобто державою не фінансуються видатки на відновлення і розвиток матеріально-технічної бази. Ці статті витрат фінансуються, за рахунок студентів-контрактників.

Також, недосконалим є правове поле, яке регулює формування та використання фінансових ресурсів державних ВНЗ, яке має багато суперечностей. Зокрема норми бюджетного законодавства суперечать нормам законодавства про вищу освіту, обмежують автономію та фінансову самостійність державних ВНЗ, створюють нерівні можливості фінансово-господарської діяльності для приватних та державних ВНЗ.

З'ясовано що при зростанні витрат на освіту виявилася світова тенденція до розподілу витрат й інших форм диверсифікації джерел формування фінансових ресурсів. Реформування вищої освіти пе-

редбачає перегляд діючих механізмів фінансування державою ВНЗ та заміну прямого фінансування на систему розподілу витрат на вищу освіту, запровадження гнучкої системи державних довгострокових позик і грантів на отримання вищої освіти.

Розроблення стратегії і тактики економічного розвитку ВНЗ неможливе без аналізу показників фінансово-господарської діяльності, їхнього порівняння, дослідження динаміки зміни цих показників. Діяльність державного ВНЗ — це окрема галузь господарювання, для дослідження якої необхідно використовувати спеціальну методіку. Закономірно, що вона має базуватися на класичному аналізі фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з використанням аспектів, що враховують особливості й характерні риси вищої школи. З цією метою запропоновано алгоритм аналізу фінансово-господарської діяльності ВНЗ і систему показників оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів, які дають змогу всебічно оцінити діяльність ВНЗ та зробити висновок про її ефективність.

Зокрема на підставі аналізу майна та фінансових ресурсів вищих навчальних закладів, бухгалтерської і статистичної звітності визначено чотири групи показників: показники майнового стану; показники ділової активності; показники фінансової активності; показники профільного використання.

Розрахунок цих чотирьох груп показників повністю характеризує стан і використання ВНЗ державної власності; дає змогу визначити фактичний фінансово-економічний стан ВНЗ; проводить аналіз ВНЗ на підставі даних річної бухгалтерської і статистичної звітності, бухгалтерського обліку (реєстри бухгалтерського обліку).

Аналіз даних показників дає змогу: — якнайповніше і достовірно визначити стан матеріально-технічної бази, профільне використання площ, ділову та фінансову активність ВНЗ;

Рис. 1. Видатки Зведеного бюджету України на сферу освіти за 2011—2015 рр.

Джерело: складено авторам за джерелами [3; 4; 5; 6; 7].

Таблиця 3. Можливості і загрози у господарській діяльності державних вищих навчальних закладів, що генеруються чинниками зовнішнього середовища

Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. залучення більшої чисельності абітурієнтів завдяки відкриттю нових спеціальностей та напрямів підготовки. 2. збільшення ліцензованого обсягу набору студентів. 3. залучення більшої кількості абітурієнтів завдяки здійсненню рекламних заходів. 4. організація міжвузівського співробітництва з підприємствами-роботодавцями в напрямку забезпечення працевлаштування випускників. 5. забезпечення додаткових надходжень завдяки наданню додаткових платних послуг. 6. збільшення обсягів залучених коштів від грантів, фінансової допомоги від благодійних організацій. 7. отримання додаткових доходів від розміщення тимчасово вільних коштів на депозитних рахунках. 8. формування ефективної системи державних закупівель, що дозволить оптимізувати витрати вищих навчальних закладів. 9. залучення представників територіальних громад для вирішення фінансових проблем ВНЗ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. несприятлива демографічна ситуація. 2. недостатні обсяги бюджетного фінансування. 3. знецінення коштів внаслідок інфляційних процесів. 4. недосконалість, нестабільність та суперечливість законодавства про вищу освіту та податкового законодавства. 5. конкуренція з боку провідних навчальних закладів. 6. виїзд молоді на навчання та на роботу за кордон. 7. падіння попиту на освітні послуги внаслідок погіршення купівельної здатності населення. 8. утворення дебіторської заборгованості як результат несвочасних розрахунків споживачів за освітні послуги. 9. збільшення витрат внаслідок підняття цін на товари, роботи та послуги, що формують собівартість освітніх послуг

— робити висновки про рівень ефективності використання державної власності ВНЗ в цілому, за напрямками діяльності, за окремими видами майна;

— приймати відповідні управлінські рішення на рівні керівництва ВНЗ, їх структурних підрозділів [8].

Саме розрахунок зазначених показників, може дати відповідь на питання, наскільки державні вищі навчальні заклади України готові до самостійного господарювання у ринкових умовах.

Але варто також зазначити і те, що на економічний діяльність ВНЗ можуть також вплинути фактори впливу зовнішнього середовища. Узагальнення результатів аналізу факторів такого впливу на економічну діяльність ВНЗ стало підставою для виявлення можливостей і загроз у їх фінансово-господарській діяльності (табл. 3).

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що фінансування ВНЗ України може здійснювати за рахунок державних та недержавного бюджету. Хоча ситуація з державним фінансуванням ВНЗ за останні роки значно змінюється, на сьогодні державне фінансування покриває тільки частково усі потреби. Існує нагальна необхідність реформування діючих механізмів фінансування ВНЗ та заміну прямого фінансування на систему розподілу витрат на вищу освіту, запровадження гнучкої системи державних довгострокових позик і грантів на отримання вищої освіти. Аналіз господарської діяльності ВНЗ має здійснюватися на основних чотирьох груп показників: показники майнового стану; показники ділової активності; показники фінансової активності; показники профільного використання. Окрім цього, варто також при аналізі враховувати і зовнішні загрози для господарської діяльності, які вже завтра можуть стати проблемою номер один.

Література:

1. Закон України "Про вищу освіту" від 1 липня 2014 року № 1556- VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2014. — № 37—38. — ст. 2004 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

2. Касич А.О. Особливості фінансування вищої освіти в Україні та інших країнах світу [Електронний ресурс] / А.О. Касич, В.А. Циган // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2587>

3. Видатки Зведеного бюджету України на сферу освіти за 2011 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

4. Видатки Зведеного бюджету України на сферу освіти за 2012 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

5. Видатки Зведеного бюджету України на сферу освіти за 2013 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

6. Видатки Зведеного бюджету України на сферу освіти за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

7. Видатки Зведеного бюджету України на сферу освіти за 2015 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

8. Шашкевич О.Л. Оцінка ефективності використання фінансових ресурсів вищими навчальними закладами державної форми власності / О.Л. Шашкевич // Галицький економ. вісник. — 2007. — № 1. — С. 112—122.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), "The Law of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Accessed 10 April 2016).

2. Kasych, A. O. and Tsyhan, V. A. (2013), "Features of financing higher education in Ukraine and other countries", *Efektivna ekonomika*, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2587/> (Accessed 10 April 2016).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), "Ukraine consolidated budget expenditures in sphere of the education", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua> (Accessed 10 April 2016).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "Ukraine consolidated budget expenditures in sphere of the education", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua> (Accessed 10 April 2016).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2013), "Ukraine consolidated budget expenditures in sphere of the education", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua> (Accessed 10 April 2016).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), "Ukraine consolidated budget expenditures in sphere of the education", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua> (Accessed 10 April 2016).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), "Ukraine consolidated budget expenditures in sphere of the education", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua> (Accessed 10 April 2016).

8. Shashkevich, O.L. (2007). "Assessment of effectiveness of financial resources of higher educational institutions state property", *Halyts'kyj ekonom. Visnyk*, vol. 1, pp. 112—122.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2016 р.